

Cirkev teritoriálna

Nech už bola Lutherova aktivity akokoľvek oklieštená odpadlivosťou, predsa zriadil cirkev. V priebehu desaťročia sa mu vďaka horúčkovitej misionárskej činnosti podarilo získať pre reformu väčšinu severného Nemecka. Tento úspech bol výsledkom dovtedy nevydanej vlny propagandy, ktorá sa vlastne v rovnakej podobe už nikdy neopakovala. Jej základ tvorili traktáty a karikatúra. Počet pamfletov, ktoré vyšli v Nemecku od roku 1521 do roku 1524, presahuje množstvo, ktoré vydali za ktoréhoľvek iné štyri roky v dejinách Nemecka až do súčasnosti. Samozrejme, to neznamená, že bolo viac textu na čítanie než po zavedení novín a časopisov, ale iba to, že traktátov bol vyšší počet. V tomto všetkom hral prím sám Luther a počet jeho vlastných pamfletov v materskom jazyku sa rátal na stovky. Mal tiež rozsiahlu skupinu pomocníkov a tlačiar, ktorí vydávali tieto mimoriadne polemické materiály, boli z rodu neohrozených a nebáli sa riskovať, že prídu o svoje podniky. Ako výrazný príklad súdržnosti a šikovnosti tohto ilegálneho hnutia možno uviesť tlačiareň, ktorá vydala - bez uvedenia identifikčných údajov - útočný spis proti biskupovi z Kostnice za to, že toleruje nemanželské deti kňazov a vyberá za ne poplatky. Podľa druhu papiera a typu tlače sa zistilo, že z rovnakej tlačiarne pochádza ďalších dvesto spisov, ale napriek tomu sa nikdy nepodarilo odhaliť jej totožnosť.¹ Samozrejme, katolíci sa odplácali, aj keď rozhodne nie v rovnakom rozsahu.

ŠÍRENIE REFORMY

Zbežný pohľad na obsah pamfletov nám odhalí tak metódy ich autorov, ako aj výber tém určených na šírenie medzi ľuďmi. Proti všetkým vonkajším prechmatom rímskej cirkvi sa ľahko útočilo. Bežne

sa využívala téma kontrastu medzi Kristom a pápežom. V satirickom dielku Kristus hovorí: „Nemám kde hlavu skloniť.“ Pápež poznáva: „Sicília je moja. Korzika je moja. Assisi je moje. Perugia je moja.“ Kristus: „Ten, kto verí a je pokrstený, bude spasený.“ Pápež: „Ten, kto prispieva a získava odpustky, dostane rozhrešenie.“ Kristus: „Pas moje ovečky!“ Pápež: „Ja svoje stihám.“ Kristus: „Vráť svoj meč na jeho miesto!“ Pápež: „Pápež Július zabil šesťnásť stoviek za deň.“² Na karikatúre pápež v brnení na bojovom koni spúšťa svoju kopiju pri pohľade na Krista na osiatku, nesúceho veľký kríž.³

Kláštornému životu, obrazom a zázrakom sa ušlo mnoho posmeškov. „Tri pinky vo vtácej búde sa modlia radostnejšie než stovka mníchov v kláštore.“ Istý pamfletista opisuje sochu Panny Márie s dutinou v hlave a s malinkými dierkami v očiach, cez ktoré mohla vytekať voda, aby to vyzeralo, že plače.⁴ Jedna katolícka matka zo Švábska poslala svojmu synovi študujúcemu vo Wittenbergu malú ovečku z vosku s nápisom *Agnus Dei*, na ochranu pred nešťastím. Študentova odpoveď matke vyšla v roku 1523:

Liebe Mutter,

učenie Dr. Martina Luthera ťa nemusí znepokojovať a ani kuŕňi mne si nemusíš robiť starosti. Tu mi hrozí menej nebezpečenstva než vo Švábsku. Som ti vďačný za to, že si mi poslala malého voskového Agnus Dei, aby ma ochránil pred strelami, ranami a pred pádom, ale nemojduš, vôbec mi nepomôže. Nemôžem naň uprieť svoju vieru, pretože Božie slovo učí spoľiehať sa iba na Ježiša Krista. Posielam ti ho naspäť. Vyskúšame ho na tomto liste a uvidíme, či ti nepríde poškodený. Moja vďačnosť nie je ani o štipku menšia, ale modlím sa k Bohu, aby si prestala veriť v posvätenú soľ a svätenú vodu a všetky tie čertoviny. Duňam, že nedáš voskovú ovečku môjmu bratovi A, mama moja najmilšia, duňam, že otec mi dovolí ostať vo Wittenbergu dlhšie. Čítaj Novú zmluvu Dr. Martina Luthera. Dá sa kúpiť v Lipsku. Kúpim si vo Wittenbergu hneď klobúk. Bozkávam svojho drahého otca, brata a sestry.⁵

Traktáty nezabúdali vychvalovať Luthera. V jednom z pamfletov sa sedliak pýta ošlivo žiarivej postavy, ktorú stretol, či nie je Bohom. Dostáva odpoveď: „Nie, ja som rybárom ľudí a volám sa Peter. Práve som prišiel z Wittenbergu, kde z milostivej Božej vôle

Tri polemické karikatúry. 1. Kristus odzbrojuje pápeža

povstal môj apoštolský druh Martin Luther, aby ľudom povedal pravdu, že som nikdy nebol biskupom Ríma, a ani som nikdy nevy-
cícal chudobných, lebo som nemal ani zlata ani striebra.”

Diabol asistroval vždy na opačnej strane. Na katolíckej karikatú-
re ho zobrazujú, ako šepká do ucha svojho dôverníka, Martina
Luthera. Drevoryt z dielne reformátorov zasa zobrazuje Martina
Luthera sediaceho práve za stolom, keď vtrhne dnu diabol s listom,
v ktorom stojí:

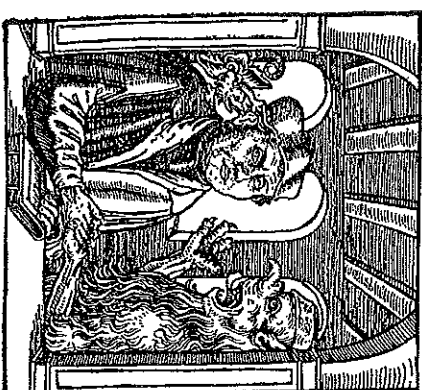
*My Lucifer, pán večnej temnoty a vládca všetkých kráľovstiev
sveta, vyhlasujeme tebe, Martin Luther, svoju pomstu a nemí-
losť. Dovoľujú sme sa od našich legátov, kardinálov
Campeggia a Langa, o škodách, ktoré si napáchal tým, že si
oživil Biblíu, ktorá sa na náš príkaz za posledných štyristo ro-
kov takmer nepoužívala. Presvedčili si mníchov a mnišky, aby
opustili kláštory, kde nám predtým tak dobre slúžili, a ty sám
si odpadlíkom od svojej služby. Preto ťa budeme sťahovať upalo-
vaním, topením a sťahom hlavy. Týmto ti vyhlasujeme vojnu*

a ďalšiu výstupu už nedo-
staneš. Spečtené našou
pekelnou pečatou v Meste
Zatatenia v posledný deň
septembra 1524.”

Účinok traktátov posilňovalo
aj dramatické umenie. Jedna
hra odhaluje sprisahanie
s cieľom zvrhnúť kráľovstvo
Krista zriadením pápežstva.
Bolo také úspešné, že Satan
požal pápeža a jeho prísluš-
ných na hostinu. Keď sa už
prejedi pečených kniežat a ja-
terníc z krvi chudobných, vtr-
hol dnu posol so správou, že
vo Wittenbergu sa kaže
o ospravednení skrze vieru.
V pekle nastal zmätok
a Kristus sa ujal moci.”

Tieto príklady ilustrujú útok proti prechmatom Ríma.
Konštruktívna časť Lutherovho učenia bola menej názorná a ťažšie
sa dala popularizovať. Hans Sachs, obuvník-básnik z Norimbergu,
vytvoril celkom vydarené dvojveršia o Lutherovi v básni
Wittenberský slávik:

*Luther učí, že my všetci
hriešne sme Adama deti.
Keď človek do seba nazrie,
hriešne a svedomie ho hnyje.
Ak kajúce na zem kľakne,
sľubka láč k nemu prenikne
a uvidí Krista, Božieho syna,
čo pre nás hriešnych všetko vykonal.
Zákon naplnil, z útny vykúpil,*

2. LUTHER A LUCIFER AKO SPOJENCI

*Kľiaťbu odvrátil a smrť porazil.
Pešlo zničil, diabla spútal,
milosť Božiu pre nás získal.
On - Baránok Boží, hrtechy sveta snúfna,
čnou vierou v Neho nauždy vŕiazime.¹⁰*

Pomocou takýchto jednoduchých zhrnutí si Lutherovo učenie osvojovali ľudia vo všetkých profesiách. Keď Lutherovi vyčítali, že sa vo svojich výzvach obracia na laické vrstvy, jeden z pamfletistov odvetil:

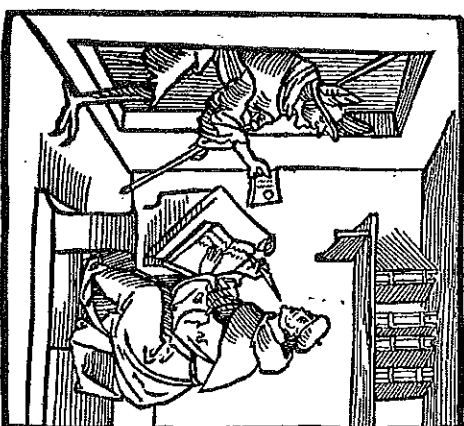
Vy prefikani hlupáci, traviť vám, že dnes sú v Norimbergu, Augsburgu, Ulme, vo Švajčiarsku a v Sasku ženy, dievčatá a panny, študenti, námezdníci, krajiční, obuvníci, pekáři, rytieri, šľachtici a kniežatá, takí ako saský kurfirst, ktorí toho vedia o Biblii viac než všetci scholastici Paríža a Kolína, a všetci pápeženci sveta.¹¹

PRAKTICKÉ PROBLÉMY CIRKVI

Takéto šírenie evanjelia však vyvolalo mnoho praktických problémov týkajúcich sa organizácie cirkvi. Lutherove názory na túto otázku neboli nikdy celkom jasné. Za pravý cirkv vždy považoval cirkv vykúpených, známych iba Bohu, tu a tam sa zjavujúcu na zemi, malú, prenasledovanú a často skrytú, v každom prípade rozptýlenú a spojenú iba duchovným putom. Takéto chápanie mohlo so sebou vyústiť do niečoho iného než mystického spoločenstva bez akejkoľvek konkrétnej podoby. Práve toto mal Luther na mysli pod Kráľovstvom Krista. Netvrdil, že ho možno uskutočniť, ale nebol ani pripravený ponechať cirkv bez organizácie. Ďalšou možnosťou bolo zoskupiť horlivé duše, ktoré sa mohli v danom kraji nazhromaždiť. Luther k utváraniu takéhoto spoločenstva pristúpil v roku 1522, keď nariadil tým, čo si želali prijímanie pod obojm, aby prijímali oddelene od ostatných.¹² Aj neskôr, keď sa takéto prijímanie stalo bežnou praxou, si stále želal zhromaždiť pravých veriacich do úzkého spoločenstva, ale nie za cenu toho, že sa cirkv zriekne ostatných členov komunity. Snažil sa skôr sformovať akúsi bunku

v rámci celej komunity. Praktické problémy však boli podľa jeho názoru neprekonateľné a v roku 1526 vyhlásil svoj sen za neuskutočniteľný.¹³ V tomto bode sa mylil, lebo novokstencom sa to podarilo. Spravili to však za cenu toho, že sa úplne rozišli s predstavou o teritoriálnej cirkvi. Lutherovu dilemu bolo, že chcel aj konfesijnú cirkv, založenú na osobnej viere a skúsenosti, a zároveň aj teritoriálnu cirkv, ktorá by zahŕňala všetkých obyvateľov danej oblasti. Keby si mal vybrať, zaujal by rovnaký postoj ako masý a práve týmto smerom vykročil.

To si však vyžadovalo isté úsilie ohľadom organizácie. V roku 1527 bolo možné považovať celé kurfirstské Sasko za evanjelické. Zrieknutie sa starých zvyklostí spôsobilo zmätok v mnohých otázkach. Týkalo sa to najmä cirkevných majetkov a financií. Kláštory boli opustené. Čo teda spraviť s cirkevnými majetkami a príjmami? Darcovia boli v niektorých prípadoch už niekoľko storočí mŕtvi a nebolo možné nájsť ich dedičov. Hrozilo, že pôdu vyvlastnia mocní susedia. Celkové príjmy sa tak či onak znížili, lebo sediaci len neochotne odovzdávali svoje produkty, keď sa zmenil účel. Po druhé, reformy liturgie splodili výslovený chaos, pretože Luther mal odpor k uniformite. Každá obec a dokonca každý kostol mali svoje vlastné varianty liturgie. Čoskoro vznikli rozdiely medzi viacerými kostolmi v rámci toho istého mesta a dokonca ani v jednom a tom istom kostole sa obrad nemusel vykonávať vždy rovnako. U tých, ktorých počt náboženskej istoty závisel od posväteného požívania, takáto rozmanitosť a nepredvídateľnosť vyvolávala skutočný zmä-

3. DIABOL DORUČUJE VYHLÁSENIE VOJNY LUTHEROVI

tok. Luther si začal uvedomovať potrebu zavedenia jednotnej liturgie, aspoň v rámci každého mesta.

Najhoršie však bolo, že rozdiely v učení ohrozovali verejný pokoj a poriadok. Prežívali zvyšky katolicizmu a prenikali sem zwingliánstvo a novokrstenectvo. Z nálad, ktoré panovali medzi ľuďmi, sa rodili ustávané praktické spory. Luther v tomto prípade nevidel iné riešenie, než to, aby sa v danej oblasti verejne slúžil obrad len jedného druhu náboženstva. Vôbec však nemal jasno v tom, ako k tomu dospieť, pretože bol pod tlakom dvoch protichodných princípov. Omšu považoval za modloslužobníctvo a rúhanie, ale nikoho nechcel k viere nútiť. Musel uznať práva súperiacich náboženských vyznaní. Výsledkom bola teritoriálna cirkvi, v ktorej platilo vyznanie tých, ktorí na danom území tvorili väčšinu, a menšina sa mohla slobodne vysťahovať na územie, kde sa uplatňovalo ich vyznanie. Či sa mala táto zásada týkať iba katolíkov, alebo aj sektárov, to bola už iná otázka.

Kto sa má však chopiť iniciatívy na ukončenie zmätkov? Dosiaľ sa Luther prikláňal ku kongregacionalizmu a dôrazne namietať proti snahe tamojšieho mecenáša napriek prianiu ľudí prepustiť Zwillinga z Altenburgu. Nezavísle miestne kongregácie si však nedokázali poradiť s problémami, ktoré postihovali viacere oblasti. Tie zvykli riešiť biskupi, lenže biskupi neprijali reformu. A keby s ňou aj súhlasili, Luther by im neprideliť ich pôvodné úlohy, pretože nadobudol presvedčenie, že v Novej zmluve bol každý farár biskupom. Preto nešlo len o žart, keď sa na svojich kolegov obracal ako na „biskupa z Lochau“, alebo „biskupa z Torgau“.¹⁴ Žiadala sa niejaká náhrada za úrad biskupa. Výsledkom bolo vytvorenie funkcie superintendenta. No kto a ako by ho mal voliť? Ak jednotlivé cirkvi, tak kto ich mohol zvoliť?

ZBOŽNÉ KNIEŽA

Luther nevidel inú odpoveď na všetky tieto otázky, ako obrátiť sa nateraz na knieža. Držiteľ svetskej moci by sa mal prejavovať najmä ako kresťan, brat, ktorý môže vďaka svojmu výhodnému postaveniu

poslažiť ako tzv. núdzový biskup. Mal by mu byť aspoň dočasne zverený všetok cirkevný majetok, aby mohol znovu rozdeľovať príjmy na podporu duchovných, učiteľov a chudobu. Pokiaľ išlo o jednotnosť liturgie a viery, ak mala byť určujúca väčšina, bolo treba zistiť skutočný stav. Nech sa teda v Sasku uskutoční prieskum. Za starých čias uskutočňovali vizitácie biskupi. Teraz nech kurfirst vymenuje na tento účel komisiu. Tak sa aj stalo. Boli vymenovaní vizitátori, vrátane teológov na čele s Lutherom, a právnikov, ktorí sa mali zaoberať finančnými záležitosťami. Melancthon zostavil body vizitácie, ktoré sa mali vyláčiť a poskytnúť každému duchovnému. Lutherov úvod zdôrazňoval provizórny charakter celého plánu, ale kurfirst nazýval členov komisie „moji vizitátori“ a Melancthonove inštrukcie nemali ani tak povahu dotazníka ako skôr programu, ktorý sa má zaviesť. Luther sa nevedomky vydal po ceste, ktorá ho neskôr priviedla k teritoriálnej cirkvi pod autoritou kniežata.

Vizitátori za dva mesiace vykonali prieskum na dvadsiatich ôsmich farnostiach, kde zisťovali údaje o financiách, správach, formách bohoslužobných obradov a viere.¹⁵ Zistili veľký neporiadok a nebalosť vo finančných záležitostiach. Fary sa nachádzali v žalostnom stave. Jeden farár sa sťažoval, že pre zatekajúcu strechu sa zničili knihy v hodnote štyroch zlatých. Vizitátori sa rozhodli prenieť zodpovednosť za opravy na farníkov. V oblasti morálky nezistili nič nadmieru pohoršujúce. Liturgia si vyžadovala štandardizáciu v rámci istých hraníc. Čo sa týkalo viery, v celom Sasku prevažovala evanjelická orientácia. Uskutočnenie reformy sa teda nemohlo považovať za nannucovanie viery väčšine občanov. Nie všetci však súhlasili so zmenami, ale v záujme verejného pokoja a poriadku sa nemohlo povoliť, aby vedľa seba existovali dve náboženstvá. Z toho dôvodu museli vymiznúť zvyšky katolicizmu. Kňazov, ktorí odmietli prijať reformu, prepustili. Ak boli mladí, museli sa o seba postarať sami. Ak boli starí, dostávali dôchodok. Jeden farár sa po príchode vizitátorov oženil so svojou kuchárkou. Spýtali sa ho, prečo tak neurobil už skôr a on odvetil, že sa domnieval, že ona už zkrátka umrie a v tom prípade by si mohol zobrať nejakú mladšiu. Vyhlásili ho za pápeženca a zbavili funkcie.¹⁶ Odhalili aj prípad, keď farár

slúžil na dvoch farnostiach, pričom jedna bola na katolíckom teritóriu a druhá na evanjelickom, a on na každej z nich slúžil podľa zodpovedajúcej liturgie. Takýto postup považovali za neprijateľný.¹⁷

Prísne sa dohliadalo na sektárov, či už zwingliánov alebo novokstencov. Luther však nebol zaobchádzať s novokstencami tak, ako to už urobili zwingliáni, keď ich vystavili trestu smrti. Koncom júna 1528 Luther na túto tému uviedol:

Pýtaš sa, či môže svetská moc zabíjať falšných prorokov. Váham, keď ide o rozsudok smrti, a to aj v prípade, že je zaslúžený. V tejto veci ma napína strachom príklad pápežencov a židov pred Kristom, pretože viedy, keď platí zákon o zabíjaní falšných prorokov a kacířov, časom sa stávalo, že zabíjali len tých najsejtejších a najneuteľnejších... Nemôžem pripustiť, aby boli falšní učiteľia odsudzovaní na smrť. Stačí ich vyhostiť.¹⁸

Aj vyhostenie si však vyžadovalo isté úpravy v teórii. Luther stále pevne trval na svojom nesúhlase s akýmkoľvek donucovaním k viere. To však nevyklúčovalo obmedzenie verejného vyznávania viery. Tvrdil, že vonkajšie prejavy náboženstva možno v záujme poriadku a pokoja podriaďť predpisom. Pri tomto všetkom Lutherovi ani na um nešlo, že podriaďuje cirkev štátu. Systém, aký sa neskôr zaviedol v Anglicku, ktorý robil z kráľa hlavu cirkvi, mu bol sotva po chuti. Kresťanské kniežatá však boli podľa jeho názoru rozhodne zodpovedné za podporovanie pravého náboženstva. Lutherovým záujmom vždy bolo, aby viere nič nestálo v ceste. Pomáhať môže každý, prekážať nesmie nikto. Ak knieža ponúka pomoc, treba ju prijať. Ak prekáža, nech ho nikto neposlúcha. Tieto zásady sa Luther držal do konca života. Avšak ostrá deliaca čiara medzi sférami cirkvi a štátu, ktorú načrtol vo svojom traktáte *O svetskej vrchnosti* z roku 1523, sa už začala pomaly rozmazávať.

PROTEST

Platilo to tým väčšmi, že evanjelickú vec ohrozovala politická sféra a jej obrana nevyhnutne pripadla svetským vodcom. Odtiaľ sa skôr

od kurfirstov, kniežat a zástupcov slobodných miest než od teológov vyžadovalo, aby povedali „Tu stojím“. Sám Luther nebol ani tak vyznávačom viery ako skôr učiteľom a radcom vyznávačov. Jeho úlohou bolo povzbudzovať, napomínať, usmerňovať, radíť a varovať pred prehnatými ústupkami či nedôstojnými prostriedkami.

Osud luteránstva závisel od rozhodnutí nemeckých snemov a od rozhodnutí cisára alebo jeho zástupcu Ferdinanda. Je na mieste zapakovať si v stručnosti priebeh zápasu o uznanie a úlohu, akú zohral Luther v týchto udalostiach od wormského snemu po snem v Augsburgu.

Po wormskom sneme bolo každé zhromaždenie nemeckých stavov nútené zaoberať sa problémom luteránstva. Ako prvý nasledoval snem v Norimbergu v roku 1522. Od wormského snemu sa odlišoval tým, že neutrálna strana viac neexistovala, takže proti sebe stáli nezmieriiteľní a neústupní. Katolícka skupina sa dokonca začala formovať na spôsob politického zoskupenia. Jej najmladší zástupca, saský vojvoda Juraj, sa podujal vlastnoručne odpísať najužívavejšie pasáže Lutherových ďalších diel, aby vyvolal rozhodenie u svojich kolegov. Jadro skupiny tvorili Joachim z Brandenburgu, Habsburgovci a Bavori.

Na druhej strane, slobodné ríšske mestá sa dôrazne zasadzovali za reformu. Augsburg a Štrasburg, napriek svojim biskupom, boli nakazené kacířstvom. V Norimbergu, kde sa konal snem, vyhlásili, že aj keby mal pápež ešte ďalšie tri vrstvy na tiare, nemohol by ich prinútiť, aby zanechali Božie slovo.¹⁹ Fridrich Múdry postupoval uvážlivo ako obvykle. Odmietal zrušiť omše v zámokom kostole vo Wittenbergu až dovtedy, kým sa neskončí snem, ale rovnako odmietal vyhostiť Luthera z krajiny.

Každá strana preceňovala tú druhú. Ferdinand hlásil cisárovi, že v Nemecku sa nenájdje ani jeden z tisíc, čo by nebol poškvrnený Lutherovým učením. Fridrichov zástupca sa však zasa sťažoval, že mu hrozia ekonomické sankcie.²⁰ Keďže sily boli vyrovnané aj bez existencie neutrálnej skupiny, do úvahy prichádzalo jediné možné rieše-

nie - kompromis.²¹ A katolíci sa väčšmi prikláňali ku kompromisu, lebo nemohli poprieť slová Fridrichovho zástupcu, že Luther sa v skutočnosti stal baštou proti neporiadku - bez neho by jeho prívrženci boli neovládateľní a jeho návrat do Wittenbergu napriek odmietavému postoju kniežata bol vrcholne dôležitý pre zmiernenie chaosu.²²

Snem sa šiesteho marca 1523 na svojom zasadnutí uspokojil s nejednoznačnou formuláciou, že Luther a jeho prívrženci sa majú až do zasadnutia všeobecného koncilu zdržať publikovania, a že sa má kázať len sväte evanjelium v súlade s výkladom schváleným kresťanskou cirkvou.²³ Keď sa zhromaždenie v nasledujúcom roku znova zišlo, opäť v Norimbergu, nástup nového pápeža Klementa VII. z rodu Medici, ktorý bol rovnako svetský ako Lev X., neprijal za týchto okolností nič nové. Formulácia, prijatá osemnásteho apríla 1524 znela: „Evanjelium sa má kázať v súlade s výkladom všeobecnej cirkvi. Každé knieža by malo na vlastnom území uplatňovať wormský edikt, ako len môže.“²⁴ Tu bola v zárodočnej podobe obsiahnutá zásada *cuius regio eius religio*, totiž, že každý región by mal mať svoje vlastné náboženstvo.

Všetci si uvedomovali, že ide len o odročenie. Sedliacka vojna v roku 1525 konflikt vyostřila, pretože katolícke kniežatá hromadne vešali duchovných z radov Lutherových stúpencom. V dôsledku toho sa začal objavovať nový druh luteránstva orientovaného politicky. Dušou tohto hnutia bol nedávny konvertita Filip Hessenský. Bol mladý, dravý a vždy činorodý. To on sa chopil činu počas sedliackej vojny, keď saské kniežatá presadzovali, aby sa výsledok ponechal na Boha. Filip sa riadil tromi princípmi: nikoho nenútil k viere; bol odhodlaný radšej bojovať, ako by mal strpieť, aby niekto vyvíjal nátlak na neho; uzatváral spojenectvá s tými, čo mali odlišnú vieru. Nevedel sa dočkať, aby mohol preukázať svoju oddanosť evanjeliu. Keď sa v roku 1526 v Speyeri opäť zišiel ríšsky snem, vypochoďoval do mesta s dvoma stovkami jazdov a evanjelických kazateľov, ktorí, keďže im odopreli prístup na kazateľnice, stáli na balkónoch hostincov a kázali takmer štvrtisícovému davu. Filip prejavil svoju vieru tým, že v piatok dal podávať hovädzinu. Delegát

zo Štrasburgu vyslovil prianie, aby si pre svedectvo svojej viery vybral niečo významnejšie než opékanie vola na ražni v pôstny deň. Taketo do očí bijúce opovrhovanie starými zvyklosťami by cisár nikdy nestrpel, keby mal voľné ruky.²⁵ Po porážke Francúzska v roku 1525 sa však dostal do konfliktu s pápežom a nemohol sa zúčastniť na sneme. Výsledkom bolo ďalšie opatrenie, ktoré malo slúžiť na získanie času. Každý účastník snemu mal vo veci náboženstva konať tak, „ako by sa mal zodpovedať pred Bohom a pred cisárom“.²⁶ Išlo prakticky o uznanie teritoriálneho princípu.

Tento odklad trval tri roky, počas ktorých sa väčšina severného Nemecka priklonila k Lutherovmu učeniu a na juhu sa pridali mestá Štrasburg, Augsburg, Ulm a Norimberg. Kostnica prijala reformu, prerušila styky s Habsburgovcami a pripojila sa k Švajčiarsku. Bazilej prešiel na stranu reformy v roku 1529.

V tom roku sa konal druhý snem v Speyeri a jeho význam spočíva v tom, že upevnili náboženské konfesie a rozdelili Nemecko na dva tábory. V predvečer konania snemu to tak rozhodne nebolo. Evanjelici sa rozšli aj v otázke viery, aj v otázke postupu. Filip Hessenský, ktorý sa dal oklamať a uveril, že katolíci plánujú útok, vyjednával s Francúzskom a Čechami, tradičnými nepriateľmi habsburgovskej dynastie na zdesenie saských kniežat, ktoré nemali v úmysle rozrobiť cisárstvo. Katolíci boli rozdelení v otázke taktiky. Cisárovi záležalo na tom, aby sa s evanjelikmi zaobchádzalo v rukavičkách, ale jeho brat Ferdinand presadzoval železnú päsť. Snem v Speyeri vniesol do vecí jasno, pretože Ferdinand sa rozhodol zamlčať pokyny od svojho brata Karola, ktorý sa opäť neúčastnil a požadoval vyhladenie kacírstva. Jeho pokus, hoci nevelmi úspešný, prispel k zjednoteniu evanjelikov. Doba bola príhodná na ich potlačenie, lebo Francúzsko, pápež a Turci už viac nepredstavovali hrozbu. Snem však prišiel nepodliehal Ferdinandovým prianiam a prijal oveľa miernejší výnos, než sa dalo očakávať. Platnosť wormského ediktu bola znova potvrdená len pre katolícke teritória. Až do zasadania všeobecného koncilu malo byť Lutherovo učenie dočasne tolerované v tých oblastiach, kde by sa jeho zakázanie neza-

obišlo bez nepokojov. V luteránskych krajoch sa musel dodržiavať princíp náboženskej slobody pre katolíkov, zatiaľ čo v katolíckych krajoch sa rovnaká sloboda nevzťahovala na luterových prívržencov.²⁷ Proti takémuto nespravodlivému usporiadaniu evanjelici protestovali, z čoho vznikol názov protestant. Namietali, že väčšina jedného snemu nemôže zrušiť jedinomyselné uznesenie predchádzajúceho zhromaždenia. Vyslovili pochybnosti, či sa to zhodovalo so zámermi cisára, a v tomto bode mali pravdu.²⁸ Tvrdili, že existencia dvoch náboženstiev vedla seba, ktorí by mali pripustiť na svojich územiach, ohrozi verejný pokoj a poriadok, a ak ich žiadosť nevypočujú, tak „musia protestovať a verejne vyznať pred Bohom, že nemôžu súhlasiť s ničím, čo je v rozpore s jeho Slovom“.²⁹

Ich stanovisko sa rôzne deinterpretovalo. V táboře protestantov sa až príliš veľký dôraz kládol na prvé slovo „protestovať“ na úkor druhého slova „vyznať“. No pritom predovšetkým vyznávali svoju vieru. Na strane katolíkov dochádzalo k hrubej dezinterpretácii. Historik Janssen tvrdil, že protestovali proti náboženskej slobode. Samozrejme, v istom zmysle áno. Ani jedna strana nebola tolerantná. Námietka sa však týkala nespravodlivej nerovnosti usporiadania, ktoré požadovalo slobodu pre katolíkov a upieralo ju protestantom. Prívrženci Lutera v tomto proteste vystupovali spoločne s zwingliánmi.

PROTESTANTSKE SPOJENCTVO:

MARBURSKÉ ROZHOVORY

Filip Hessenský sa domnieval, že nastal čas pokročiť ďalej. Výnos tohto snemu bol takisto len dočasný. Protestanti by sa teda mali brániť pomocou spoločného vierovyznania a spoločnej konfederácie. Dúfal, že sa mu podarí zjednotiť luteránov, švajciarov a štrasbúrcanov, ktorí v otázke Večere Pánovej zaujali prechodné stanovisko. Luther však nemal ani najmenšiu chuť vytvoriť politický zväzok. „Nemôžeme s čistým svedomím,“ povedal, „schváliť takýto zväz, pretože výsledkom môže byť krviprelievania alebo pohroma,

a mohli by sme sa do toho tak zapliesť, že by sme nemohli odstúpiť, aj keby sme chceli. Radšej byť desať ráz mŕtvym, než by sme si mali zaťažovať svedomie neznesiteľným bremenom takejto pohromy a než by naše evanjelium malo byť príčinou krviprelievania, keď by sme mali radšej ísť ako ovce na zabíjanie, a nie pomstiť sa alebo sa brániť.“³⁰

Spoločné vierovyznanie, to bolo čosi iné, a Luther s istými obavami prijal pozvanie na stretnutie nemeckých a švajciarskych teológov na Filipovom malebnom hrade na kopci, z ktorého bol výhľad na úzky Lahn a vežičky Marburgu. Zišla sa vynikajúca spoločnosť. Z tých významnejších to boli Luther a Melancthon, ktorí zastupovali Sasko, Zwingli prišiel z Züricchu, Oekolampad z Bazileja. Bucer zo Štrasburgu. Všetci si úprimne želali, aby sa dosiahla dohoda. Zwingli mal veľkú radosť z toho, že sa môže pozerať do tváre Lutera a Melancthona a so slzami v očiach vyhlásil, že s nikým iným by nebol radšej zajedno ako s nimi. Luther tiež vyzýval na jednotu. Začiatok diskusie však nevesťil nič dobrého. Luther totiž kričedou nakreslil na stôl kruh a doňho napísal: „Toto je moje telo.“ Oekolampad trval na tom, že tieto slová treba chápať metaforicky, pretože telo nič neosož a Kristovo telo vystúpilo do neba. Luther sa opýtal, prečo by aj vystúpenie nemalo byť metaforické? Zwingli prešiel k jadru veci, keď vyhlásil, že telo a duch sú nezlučiteľné. Preto Kristova prítomnosť môže byť iba duchovná. Luther namietol, že telo a duch môžu byť spojené, a duchovné, ktoré nikto nepopiera, nevylučuje telesné. Zdalo sa, že uviazli na mŕtvom bode, ale v skutočnosti dosiahli podstatný úspech, pretože Zwingli postúpil od svojho názoru, že Večera Pánova je iba pamiatkou, k stanovisku, že Kristus je v nej duchovne prítomný. A Luther zasa pripustil, že nech je už povaha telesnej prítomnosti akákoľvek, bez viery nič neprináša. Tým sa vylučuje akékoľvek magické chápanie.

Toto priblíženie oboch stanovísk poskytl nádej na dohodu a luteráni sa chopili iniciatívy tým, že navrhli formulu svornosti. Uznali, že dosiaľ švajciarov nesprávne chápali. Za svoju stranu vyhlásili, že Kristus je skutočne prítomný, to jest, reálne, podstatne, hoci nie kvantitatívne, ani kvalitatívne, ani lokálne.“³¹ Švajciari tí-

to formuláciu odmietli, lebo podľa nich dosť jasne nezabezpečuje duchovný charakter Večere Pánovej, pretože ťažko pochopiť, ako môže byť niečo prítomné, ale nie lokálne prítomné. Luther odpovedal, že geometrické chápanie a predstavy nemožno použiť na opis Božej prítomnosti.

Pokus o spoločné vierovyznanie zlyhal. Potom však Švajčiari navrhli, aby napriek nezhode v názoroch udržiavali vzájomné styky a s tým „Luther okamžite súhlasil“. Toto vieme podľa svedectva Bucera, ktorý ďalej píše: „... až kým sa do toho nevložil Melancthon, ktorý vystúpil s ohľadom na Ferdinanda a cisára.“³² Toto tvrdenie je mimoriadne dôležité. Znamená, že Luther nevystupoval v úlohe absolútne nezmieriiteľného, ktorá sa mu bežne pripisovala, a prejavoval ochotu spojiť sa so Švajčiarmi, až kým ho Melancthon neprihovoril uvedomiť si, že dohodnúť sa s jednou stranou by znamenalo odčudzit si druhú. Melancthon v sebe stále choval nádej na reformu celého kresťanstva a záchranu širšej stredovekej jednoty prostredníctvom zmierenia Lutherových stúpencov a katolíkov. Smer vytýčený v Speyeri sa mu nezdal konečný, cítil však, že cenou bude odmietnutie sektárov. Luther videl zhodu s katolíkmi oveľa menej optimisticky a dával prednosť zjednoteniu protestantov. Podriadil sa však Melancthonovi, jedinému priateľovi, ktorý ho kedy dokázal vychýliť z pevne vytýčeného smeru. Lutherov úsudok sa však nakoniec potvrdil, a keď Melancthon vyčerpал svoje možnosti v úsilí o zmierenie s katolíkmi, vrátili sa k línií, od ktorej v Marburgu odstúpili, čo viedlo do Wittenberskej konkordie.

Na spoločnom vierovyznaní sa nedohodli. Nedohodli sa ani na udržiavaní vzájomných stykov. Filip Hessenský však tvrdil, že konfederácia by napriek tomu mala byť možná. Ľudia sa môžu zjednotiť na obranu práva každého veriť v to, v čo sám chce, aj keď oni sami nemajú celkom rovnaké presvedčenie. Jeho naliehanie vyznievali veľmi dôveryhodne. Boli predložené na posúdenie niekoľkým teológom, ale aj svetským vodcom Sasku. Ak sa Lutherovi vyčítala jeho ochota prijímať toľko pomoci zo strany štátu, musíme pripomenúť, že štátnici tej doby boli presvedčení kresťania, pripravení

Joannes Oecolampadius
Huldrychus Zwinglius
Martinus Bucer
Casper Hedio

Martinus Luther
Iustus Jonas

Philippus Melancthon

Andreas Osiander
Stephanus Agricola
Joannes Brennius

PODPISY POD MARBURSKÝMI ČLÁNKAMI: JOANNES OECOLAMPADIUS, HULDRYCHUS ZWINGLIUS, MARTINUS BUCERUS, CASPAR HEDIO, MARTINUS LUTHER, IUSTUS JONAS, PHILIPPUS MELANCTHON, ANDREAS OSIANDER, STEPHANUS AGRICOLA, JOANNES BRENNIUS.

stavíť na svoje presvedčenie všetko, pričom mohli stratiť oveľa viac než sám Luther. Odpoveď Filipovi Hessenskému zostavil kancelár Saska. Kancelárovi na rozdiel od Luthera neprekážalo politické spojenectvo a na rozdiel od Filipa mu záležalo na konfesijnom základe. Preskúmali sa argumenty oboch strán. V prospech konfederácie sa mohlo povedať, že medzi zwingliánmi je nepochybne veľa dobrých kresťanov, ktorí nesúhlasia s Zwingliom, a politické spojenectvo sa dá tak či onak uzavrieť aj s pohanmi. Odpoveď znela, že spojenectvo s pohanmi by sa dalo ospravedlniť skôr než spojenectvo s odpadlíkmi. Viera je nadradená všetkému. Preto sa treba zrieknuť významnej pomoci, ktorú by mohli poskytnúť Švajčiari, a výsledok úplne ponechať v Božích rukách.⁵⁵

Švajčiarmi neostalo nič iné, len aby sa o seba postarali sami. V roku 1531 v bitke pri obci Kappel padol Zwingli s mečom v ruke na bojovom poli. Luther považoval jeho smrť za súd, ktorý ho posilhoval za to, že ako duchovný zvíeral v rukách meč.

AUGSBURSKÉ VYZNANIE

Luteránom takisto neostalo nič iné, len aby sa o seba postarali sami. V roku 1530 cisár Karol konečne mohol prísť do Nemecka. Potom, ako sa mu podarilo pokoriť Francúzsko aj pápeža, blahoslavené vyzval Nemcov, aby sa vo veci náboženstva vyjadril každý sám za seba. Mal však v úmysle tvrdo zakročiť, ak miernejšie kroky zlyhajú. Luther nemal povolené zúčastniť sa na sneme. Šesť mesiacov bol opäť „v púšti“ ako kedysi na Wartburgu. Tentoraz bol na inom hrade, ktorý sa volal Coburg. Nebol tam však celkom osamelý, lebo ho sprevádzal jeho tajomník. Správa, ktorú napísal a poslal Lutherovej žene, nám ponúka letný pohľad na doktora.

Vážená a milostivá pani Lutherová,

buďte uistená, že váš pán a my sa z Božej milosti tešíme plnému zdraviu. Urobili ste dobre, že ste doktorovi poslali ten obrázok [jeho dcéry Magdalény], pretože ho odtiaľza od jeho

starosti. Príbil ho na stenu oproti stolu, kde jedávame v kurfirstovej komnate. Najprv ju celkom nespoznával. „Prepáňa,“ povedal, „Lenchen je tu príliš tmavá.“ No teraz sa mu obrázok páci a čoraz viac sa mu vidí, že je to Lenchen. Nápadne sa podobá na Hansa - tie ústa, oči a nos, a vlastne celá tvár, a bude sa naňho podobáť ešte viac. Toto som vám prosť musel napísať.

Nerobte si starosti kvôli doktorovi. Vďaka Bohu je v dobrej kondícii. Správa o smrti jeho otca nám najprv otriasla, ale po dvoch dňoch už bol zasa vo svojej koži. Keď dostal ten list, povedal: „Moj otec je mŕtvy.“ Zobral si svoj žaltár, odišiel do svojej izby a plakal tak, že dva dni nebol ničoho schopný, ale od vtedy už je v poriadku. Nech Pánboh sprevidáza Hansa a Lenchen a celú domácnosť.“⁵⁶

Luther sa venoval štúdiu Biblie, tak ako na Wartburgu, a takisto výstrahám a radám tým, ktorí obhajovali evanjelickú vec v Augsburgu. Jeho neprítomnosť a ich úspech boli očividným dôkazom, že hnutie je životaschopné aj bez neho. Veľkolepé svedectvo tentoraz nevydal mních z Wittenbergu, ba ani duchovní či teológovia, ale svetské kniežatá, ktoré nemali čo získať, mohli však prísť o svoju dôstojnosť a život. Keď sa Karol V., cisár Svätej rímskej ríše blížil k Augsburgu, hodnostári mesta ho vyšli privítať. Keď hodnostári pokľakli, aby prijali požehnanie kardinála Campeggia, saský kurfirst stál rovno ako svieca.⁵⁷ Na druhý deň sa konal jeden z najpestrejších sprievodov v dejinách stredovekých pompéznych slávností. Kráľovi v ňom ríšski kurfirsti, odev v hodvábe a damasku, v zlatom brokáte, v červených rúchach a farbách, prislúchajúcich jednotlivým rodom. Ján Saský, najvyššie postavený spomedzi nich, niesol v súlade so starodávnou zvyklosťou lesknúci sa obnažený meč cisára. Za ním kráčali Albrecht, arcibiskup z Mohuča, biskup z Kolína, kráľ Ferdinand z Rakúska a jeho brat cisár. Kráčali do katedrál, kde cisár s celým zástupom pokľakli pred hlavným oltárom. Kurfirst Ján Saský a krajinský gróf Filip Hessenský však ostali stát. Na druhý deň si cisár zobral evanjelické kniežatá bokom. Ján a Filip

boli, samozrejme, medzi nimi, a takisto starý markgróf Juraj z Brandenburska. Cisár im oznámil, že ich kňazi nesmú v Augsburgu kázať. Kniežatá jeho príkaz odmietli. Cisár trval na tom, že v každom prípade kňazi nesmú kázať polemické kázne. Kniežatá opäť odmietli. Cisár im oznámil, že v nasledujúci deň sa koná procesia Corpus Christi, na ktorej sa očakáva ich účasť. Kniežatá opäť odmietli. Cisár neprestal násťovať, až kým pred neho nepredstúpil markgróf, ktorý povedal: „Skôr, než niekomu dovoľím, aby mi odňal Božie slovo a žiadal odo mňa, aby som zaprel svojho Boha, klaknem si pred ním, nech mi odťme hlavu.“⁵⁶

Napriek všetkým týmto odmietnutiam bol cisár ochotný dovoliť protestantom, aby predniesli svoju obhajobu. Touto úlohou poverili Melanctona. Ten ešte stále vkladal nádeje do cisára a umiernených z tábora katolíkov, vedených arcibiskupom Albrechtom z Mohuča, ktorý svojho času poslal Lutherovi sradobný dar. Eck a Campeggio síce zúrlili a šírlili klanstvú a všemožné polopravdy, ale oni koniec koncov nepredstavovali celú katolícku cirkev.

Sám Melancton bol v hĺbke duše erazmovcom. Nechcel ani zaprieť vieru Martina Luthera, ani byť tým, kto odstráni kľúčny kameň a nechá padnúť celú klenbu kresťanstva. Sedel vo svojej izbe a narietal. Zároveň preskúmal všetky cesty, ktoré by viedli k zmiereniu a zašiel tak ďaleko, že tvrdil, že rozdiely medzi Lutherovými prívržencami a katolíckmi sa netýkajú ničoho vážnejšieho než používania nemčiny počas omše.

Luthera to nadmieru znepokojilo a napísal mu, že rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že on, Melancton, je neochvejný a Luther ústupčivý v súkromných debátach, ale pri verejných sporoch platí opak.⁵⁷ Luther mal na mysli diskusiu v Marburgu, kde bol ochotný ustúpiť, a Melancton bol neoblomný. Teraz sa Melancton prikláňal dokonca za uznanie pápeža, zatiaľ čo Luther cítil, že nemôže existovať mier s pápežom, kým sa neskončuje s pápežstvom. V skutočnosti však nešlo o rozdielne správanie v súkromných a verejných sporoch, ale o to, že každý z nich mal iný postoj

k obom stranám. Melanctonovi hrozilo, že vo svojej snahe o zmierenie s katolíckmi zbaví reformu jej sily.

No nestalo sa tak. Augsburské vyznanie, ktoré bolo jeho dielom, sa vyznačovalo rovnakou neochvejnou ako ktorékoľvek z vyznaní kniežat. Luther s ním bol nadmieru spokojný a jeho umiernený tón považoval za lepší, než aký by on keby mohol došiahnuť.⁵⁸ Prvý návrh Augsburského vyznania hovoril iba v mene kurfirstského Saska, ale v konečnom návrhu sa vyznávala viera zjednoteného evanjelického spoločenstva. Podpísal ho dokonca aj Filip Hessenský, napriek svojej náklonnosti k Švajčiarom. Tí však predložili svoj vlastný návrh, pretože nesúhlasili s článkom o Večeri Pánovej. Štrasburchania sa takisto odmietli podpísať a takisto predložili iné znenie konfesie. Dohromady boli teda v Augsburgu predložené tri protestantské formulácie viery. Samozrejme, novokrstenci vôbec nedostali možnosť vyjadriť sa. Napriek týmto rozdielom v radoch evanjelikov však Augsburské vyznanie vykonalo veľa pre upevnenie protestantizmu a jeho postavenia proti katolicizmu. Dvadsať piaty jún 1530, keď sa verejne prednieslo Augsburské vyznanie, možno považovať za deň, keď umrela Svätá rímska ríša. Od toho dňa stáli proti sebe dve vyznania, pripravené na konflikt. Karol V. dal evanjelikom do apríla 1531 čas, aby sa podriadili. Ak tak dovtedy neurobia, poctia os-tie meča.

Proti tejto hrozbe sa Luther obrátil na vodcu zmierlivej strany v rímskom tábore, na svojho starého protivníka a priateľa, arcibiskupa Albrechta z Mohuča s výzvou na zdžanlivosť:

Keďže teraz niet nádeje na jednotnosť vo viere, ponúžme prosím Vašu Milosť, aby sa vynasnažila o to, aby druhá strana dodržiavala mier, veriac tak, ako si želá, a dovoľiac nám veriť tej pravde, ktorú sme vyznali a považujeme za bezúhonnú. Je veľmi dobre známe, že nikto, či je to pápež alebo cisár, nemá a ani nemôže nútiť iných, aby verili, pretože sám Boh nepovažoval za vhodné dohnáť niekoho k viere násilím. Ako si teda jeho biedne stvorenia môžu trvať prinútiť buď

nielen k viere, ale aj k tomu, čo oni sami musia pokladať za kľamstvo? Kiež by dal Boh, aby Vaša Milosť alebo ktorokoľvek iný bol novým Gamalielom a uveľbil túto radu k pokoju.³⁹

Lutherovu radu prijali nie zo zásady, ale z nevyhnutnosti, pretože ďalších pätnásť rokov cisár opäť nemohol zasiahnuť.

Poznámky

- 1 CLEMEN, *FLUGSCHRIFTEN*, IV, 278-80
- 2 TAMŽE, II, 133-34
- 3 TAMŽE, I, 69
- 4 TAMŽE, II, 147
- 5 TAMŽE, II, 142
- 6 TAMŽE, I, 10-17
- 7 TAMŽE, III, 201-3
- 8 TAMŽE, III, 362-63
- 9 BERGER, V, 260-61
- 10 SACHS, *WERKE*, I, 8-24
- 11 CLEMEN, *FLUGSCHRIFTEN*, II, 172; POROVN. BERGER, II, 286
- 12 BR, 465
- 13 XIX, 75; HOLL I., 560; BANTON, *DEVELOPMENT*, 130-31
- 14 POROVN. CLEMEN, *FLUGSCHRIFTEN*, I, 55-54
- 15 HOLL, I, 326-80
- 16 BERBIG, ARG, III, 376
- 17 WINTER, 301
- 18 BR, č. 1294, s. 498-99
- 19 RA, III, s. 386; PLANTZ, č. 133
- 20 RA, III, č. 242
- 21 PLANTZ, č. 200, 206, 209; RA, III, s. 385
- 22 PLANTZ, č. 121, s. 273
- 23 RA, III, č. 84
- 24 RA, IV, č. 149
- 25 FRIEDENSBURG, 161-62
- 26 TAMŽE, 188
- 27 RA, VII, s. 114-43
- 28 TAMŽE, č. 72
- 29 TAMŽE, č. 137, s. 1286
- 30 BR, 1496
- 31 KOHNER, *MARBURG*, 131
- 32 TAMŽE, 139
- 33 REU, AC, č. 13
- 34 BR, 1595
- 35 SCHIRMACHER, 35
- 36 CR, II, 107, 115
- 37 BR, č. 1611, s. 412
- 38 BR, 1621
- 39 XXX, 2, 397-412

Cirkev vyučujúca

Vizitácie znamenali zavedenie vonkajšej formy cirkvi. Luther si však dobre uvedomoval, že rameno svetskej moci nemôže splodiť cirkev ducha. Pravá kresťanská cirkev je dielom Slova, prenášaného všetkými dostupnými prostriedkami. Rany Luther cítil potrebu nového prekladu Biblie z pôvodných jazykov do idiomatickej nemčiny. Za rovnako potrebné považoval aj texty na výučbu a výchovu mládeže, ako aj prepracovanie liturgie, aby sa z nej odstránili pápeženské prechmaty a aby poskytla ľuďom poučenie. Podobne si vyžadovala pozornosť aj cirkevná hudba. Pieseň mali veriacich povzbudzovať a poučovať. Biblia, katechizmus, liturgia a spevník teda tvorili základné potreby a všetky štyri mal uspokojiť sám Luther.

PREKLAD BIBLIE

Na preklad Biblie Luther využil čas, ktorý nedobrovoľne trávil na Wartburgu, a za tri mesiace zvládol preklad celej Novej zmluvy. Starú zmluvu preložil neskôr Nemecká Biblia je jeho najimpozantnejším počínom. Ide o preklad, ktorý mal pre Nemcov jedinčný význam. Luther ako jeho autor sa vymaniť z tisícročnej tradície. V nemčine už predtým existovali preklady Biblie, siahajúce až k prvým prepisom Ulfila do gótičiny, ba dokonca časti Biblie preložené nie z latinskej Vulgáty, ale z hebrejčiny a gréčtiny. Ani jeden z nich však nedosahuje Lutherov vznešený štýl, bohatosť slovníka, autentickú zemitosť a náboženskú hĺbku. „Usiloval som sa spraviť Mojžiša natoľko Nemcom,“ povedal, „aby nikto netušil, že bol Židom.“⁴⁰

Jadrom nemčiny, ktorú si zvolil za základ, bol jazyk dvora kurfirstského Saska, obohatený o množstvo nárečí, ktoré si do istej miery osvojil na svojich cestách. Vynakladal neuveriteľnú námahu,

aby našiel vhodné výrazy. Prvý preklad ho neuspokojoval. Jeho Nová zmluva prvý raz vyšla v septembri 1522, ale prepracoval ju až do svojej smrti v roku 1546. Posledné tlačene stránky, ktoré v živote videl, boli obťahom jeho poslednej prepracovanej verzie. Na preklade Starej zmluvy začal pracovať po svojom návrate z Wartburgu. Úplný preklad celej Biblie vyšiel až v roku 1534. No i ten sústavne spoločne s komisiou kolegov prepracovával.

Lutherovi sa pri preklade občas podarilo nájsť najvhodnejšie slovo na prvý pokus, inokedy ho musel namáhať hľadať. V tom prípade najprv urobil doslovný preklad, slovo za slovom podľa originálu. Potom pre každé jednotlivé slovo vychytil záplavu synoným. Z nich vybral tie, čo nielen najlepšie vystihovali zmysel, ale aj prispievali k vyváženosti a rytmu. To všetko dal potom bokom a vytvoril voľný preklad, ktorý najlepšie zachytil zmysel textu. Napokon spojil dohromady pedantný a voľný preklad. Termíny z oblastí, ktoré mu boli cudzie, sa vydal hľadať na patričné miesta. Aby správne pomenoval drahokamy v dravstavej prvej kapitole Zjavenia Jána, preskúmal klenoty na dvore saského kurfiesta.² Názvy mincí v Biblii konzultoval s majiteľmi numizmatických zbierok vo Wittenbergu. Keď sa dostal k opisu obei v Tretej knihe Mojžišovej a potreboval výrazy pre vnútornosť kozliat a volov, viac ráz zašiel na bitúnok a vypytoval sa mástara.³ Tvrým orieškom sa ukázali názvy vtákov a zvierat v Starej zmluve. Späťinovi napísal:

Nerobia mi problémy nočné vtáky - sova, krkavec, myšiarka ušatá, sova bradáť, výrlik lesný - a dravé vtáky - sup, kaňa, sokol a krahulec. Dokážem si poradiť aj s jeleňom, srncom a kamzíkom, ale čo si mám, dočerta, počat s takými zvieratami ako taragelaphus, pygargus, oryx a camelopard [názvy zvierat vo Vulgáte]?⁴

Ďalším problémom bol preklad idiómov. Luther sa v tomto prípade pridržal zásady, že idiom jedného jazyka má byť preložený do ekvivalentného idiomu druhého jazyka. O latinskom preklade - Vulgáte - sa vyjadroval opovrhlivo: „Raduj sa, Mária, milostiplná.“ Ktorý Nemec by tomu rozumel, keby som to preložil doslova? Vše, čo zna-

mená mešec plný zlata alebo súdok plný piva, ale čo si má predstaviť pod dievčaťom plným milosti? Radšej by som povedal prasto *‘liebe Maria’*. Ktoré slovo je bohatšie než slovo *‘liebe’*?⁵

Niet pochyb, že je to významovo bohaté slovo, lenže nemá presne rovnaké konotácie ako výraz „naplnená milosťou“ a Luther toto slovo vo svojej oficiálnej verzii nepoužil. Každý prekladateľ sa vyrovnáva s takýmto problémom. Má vždy použiť slovo domáceho pôvodu, ktoré môže mať špecifické miestne konotácie? Ak Francúz nazve centurióna žandárom a Nemci spravia z rímskeho prokurátora starostu, Palestína sa presunie na západ. A presne to sa do istej miery stalo aj v Lutherovom preklade. Judo sa presťahovalo do Sasku a cesta z Jericha do Jeruzalema prechádzala Durínskym lesom. Pomocou výrazových odlietov a zratov zvyšoval názornosť a živosť z pohľadu miestnych. Keď potom niekto čítal, „Rieka svojimi ramenami potešuje Božie mesto“, predstavoval si stredoveké mesto obohané hradbami s vežami a obklopené priekopou, ktorou preteká živý prameň obmyvajúci so žbinkotom masívne piliere.⁶

Čo sa v tomto smere nepodarilo dosiahnuť slovám, to pomohli napraviť obrazy. Lutherove vydania Biblie boli bohato ilustrované, najmä prvé časti Starej zmluvy a Zjavenie Jána v Novej zmluve. V Nemecku sa stalo pravidlom obmedziť ilustrácie iba na tieto časti Biblie. Evanjelii a epistoľy sa ozdobovali iba začiatočnými písmenami. Ťažko prísť na to, prečo to tak bolo. Proti ilustrovaniu evanjelií určite neboli nijaké výhrady - svedčí o tom napríklad Dürerov *Život Panny Márie* alebo drevooryt *Kristus na kríži* či Schongauerove výjavy o narodení Ježiša Krista. Z tradičného pohľadu Lutherova Biblia obsahovala značné množstvo ilustrácií. V rôznych vydaniach, ktoré sa objavili počas jeho života, sa nachádzalo dobrých päťsto drevoorytov. Nešlo o práve najvyberanejšie umelecké diela, ale podieľali sa na ponemení Biblie. Človek si takmer mohol pomýliť Mojžiša a Dávida s Fridrichom Múdrym a s Jánom Fridrichom.

V nasledujúcich po sebe vydaniach Lutherovej Biblie sa dá pozorovať zaujímavý vývoj od jedného umelca k druhému, pokiaľ ide

JAKOB ZÁPASIACI S ANJELOM OD CRANACHA

o ilustrácie. Týka sa to konkrétne Cranacha a Lembergera. Človek vníma čosi ako prechod od renesancie k baroku. Porovnajme si ich sfárnenie Jákobovho boja s anjelom. Cranachov obraz je priestorovo vyvážený, s dekoratívnym pozadím. Na Lembergerovom obraze plnom napätia sa dokonca aj stromy zapájajú do zápasu.

Ilustráciám k Zjaveniu Jána možno, žiaľ, vyčítať nadmernú poplatnosť svojej dobe, v ktorej pokúšenie stotožňovať Antikrista s pápežom bolo príliš silné. V prvom vydaní Novej zmluvy zo septembra 1522 má žena, odtiaľ v šarláte a sediaca na siedmich vrchoch pápežskú tiaru. Takisto aj veľký drak. Šelma z priepasti má mníšske rúcho. Padlý Babilon očívidne predstavuje Rím. Nemožno nespoznat Belvedere, Panteón a Castelo de St. Angelo. Vojvodu Juraja tieto obrázky tak rozúrtili, že poslal ostrý protest Fridrichovi Múdremu. V dôsledku toho museli vo vydání z decembra 1522 tiary na drevorytoch skresat na neškodné koruny s jednou vrstvou. Ostatné detaily však ostali bez zmeny a upúťali tak málo pozornosti, že Emser, Lutherov katolícky oponent, si dokonca požičal od Cranacha štočky, aby ilustroval svoju vlastnú Bibliu. V Novej zmluve

JAKOB ZÁPASIACI S ANJELOM OD LEMBERGERA

ve z roku 1530 Luther vo vysvetlivke uviedol, že žaby vychádzajúce z tlamy draka sú jeho protivníci Faber, Eck a Emser. Po smrti Fridricha Múdreho v úplnom vydaní celej Biblie z roku 1534 sa drevoryty znova prerobili a opäť sa v nich objavili pápežské tiary.⁷

VIEROUČNÉ PROBLÉMY PRI PREKLADE

Najťažšia úloha pri preklade však nespočívala v oživení výjavov, ale v zachytení nálad a ideí. „Prekladanie je umenie, ktoré nemôže praktizovať každý. Vyžaduje si pravú zbožnú, svedomitú, pracovitú, bohabojnú, skúsenú a praktickú dušu.“⁸ Lutherovi nenapadlo dodať, že si vyžaduje aj vzdelanú hlavu. Mal svoje predstavy o Biblii, ktoré do istej miery ovplyvňovali, či si dal na konkrétnej veci záležať, alebo či ju zanedbal. Nepokúsil sa ani o malé zosúladenie a odstránenie nezrovnalostí, pretože banálne chybičky ho netrápili. Ak dokázal občas tvrdiť, že každé písmenko Svätého písma je posvätné, inokedy zase prejavoval až ľahkovážny nezaujím k menej dôležitým kazom, na príklad k chybe v citácii Starej zmluvy v Novej zmluve. Biblia sa po-

NEVIESTKA BABYLON V TROCH VYDANIACH

LUTHEROVEJ BIBLIE

V NOVEJ ZMLUVE ZO SEPTEMBRA 1522

MÁ PÁPEŽSKÝ TIARU.

dľa neho presne nestotožňovala s Božím Slovom. Božie Slovo je dielom vykúpenia v Kristovi, ktoré sa stáva hmatateľným v Písme, ako sa Boh v Kristovi stáva stelesneným v tele; a tak ako Kristus nebol v tele zbavený ľudských vlastností, tak ani Sväté písmo ako sprostredkovanie Slova nebolo oslobodené od ľudských obmedzení. Teda Luther nebol vystavený ani najmenšiemu pokušeniu vytesť do súladu novozmluvné citácie z protrockých kníh s textom Staršej zmluvy. O nič väčšími sa nesnažil zosúladiť predpovede Petrovho zapretia s opismi samotného zapretia.

Inak to však bolo, keď sa to týkalo vieroučných záležitostí. Luther interpretoval Novú zmluvu z hľadiska pavlovej zvesti, že spravodlivý z viery bude žiť, a nie skutkami zákona. Lutherovi neuniklo, že táto doktrína sa nevyslovuje rovnako dôrazne v celej Novej zmluve a že List Jakubov ju zrejme popiera a v predhovore k Novej zmluve z roku 1522 Jakubov list označil za „bezecennú epištolu“.⁹ Raz Luther poznamenal, že daruje svoj doktorský baret komukolvek, kto dokáže zosúladiť Jakuba s Pavlom.¹⁰ Napriek tomu si netrúfol vyraziť List Jakubov z kánonu Svätého písma a občas si zaslúžil svoj vlastný baret tým, že sa mu ich podarilo zosúladiť. „Viera,“ napísal, „je čosi živé, nepokojné. Nemôže byť neúčinná. Nie sme spasení skutkami; ale keby nebolo

PÁPEŽSKÁ TIARA VYVOLALA OSTRÝ

PROTEST VOJVODU JURAJA U FRIDRICH

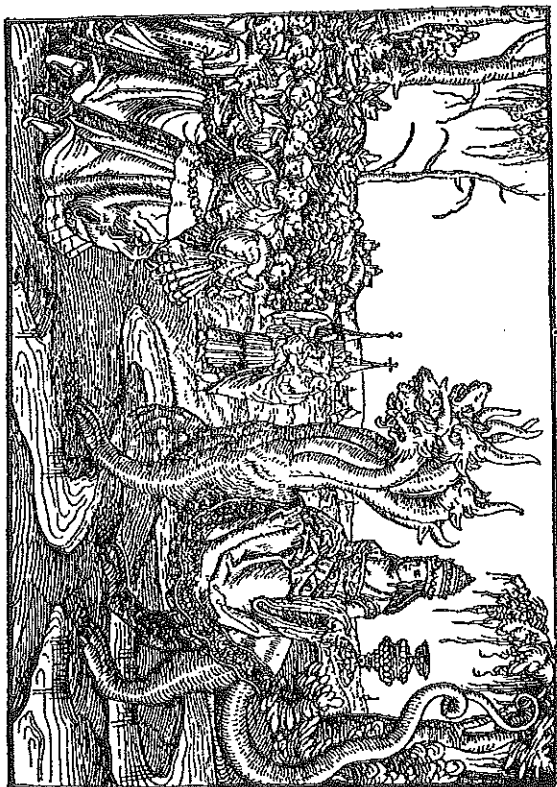
MÚDREHO. TEN ZASIAHOL A VO VYDANÍ

Z DECEMBRA 1522 SA TIARA SKRESALA NA

NEŠKODNÚ KORUNU S JEDNOU VRSTVOU.

skutkov, s vierou by určite nebolo nič v poriadku.“¹¹ Znamenalo to jednoducho interpretovať Jakuba v pavlovskom zmysle. Výsledkom bola hierarchia hodnôt v rámci Novej zmluvy. Na prvé miesto by Luther dal Evargelium podľa Jána, potom Pavlove listy a Prvý list Petrov, po nich tri ostatné evanjeliá a na nižšiu priečku by dal List Hebrejom, List Jakubov, List Júdov a Zjavenie Jána. Zjaveniu Jána priliš nedôveroval pre jeho nezrozumiteľnosť. „Zjavenie,“ povedal, „má byť zjavujúce.“¹²

Tieto predpoklady však poznali preklad len nepatrne. Napriek tomu sa však pavlovský výklad na niektorých miestach prejavuje veľmi zreteľne. Známym príkladom je Lutherov preklad výrazu „ospravedlnenie z viery“ na „ospravedlnenie jedine z viery“.¹³ Keď mu výtčali túto voľnosť prekladu, odpovedal, že neprekladá slová, ale myšlienky. To slovo navyše považoval v nemčine za nevyhnutné na objasnenie významu originálu. Ani pri jednom prepracovaní počas svojho života sa ho Luther nikdy nevzdal.¹⁴ V ďalšom prípade bol poddajnejší. V roku 1522 preložil grécke slová znamenajúce „zo skutkov zákona“ do nemčiny ako „zo zásluhy skutkov“. V roku 1527 tento výraz nahradil doslovným prekladom. Určite ho to mrzelo. Bol poctivým profesionálom a po sebe nasledujúce prepracovania Novej zmluvy sa vyznačovali tesnejším približovaním sa k originálu. Napriek tomu sa však vyskytli miesta, kde Lutherove osobité názory dodali prekladu istý odtieň, pričom

V BIBLIJE Z ROKU 1534, PO SMRTI FRIDRICH A MÜDRÉHO, SA DEVOXYTY ZNOVA PREROBILI A OPĀĤ SA V NICH OBJAVILI PĀPŤSKÉ TĀRKY.

však nemali vplyv na správnosť prekladu. V napomenuťiach v Liste Filipanom preložil Luther slová „pokoj Boží, ktorý prevyšuje každé chápanie“ ako „pokoj, ktorý presahuje každý rozum“. Nemožno proti tomu veľmi namietat. Mohol radšej povedať „...ktorý sa vymyká každému chápaniu“. Bol však natoľko presvedčený o neschopnosti ľudského rozumu vystúpiť do nebeských výšin, že v tom nemohol vidieť nič iné, iba potvrdenie svojej vrcholnej averzie.

Ak Nová zmluva bola pre Luthera knihou pavlovskou, Stará zmluva bola knihou kresťanskou. Iba obradné zákony Židov sa zrušili. Morálne zákony stále platili, pretože boli v súlade so zákonmi prírody. Dôležitejšia než etika však bola teológia. Stará zmluva bola predzvestou drámy vykúpenia. Adam stelesňoval vrodennú hriechosť človeka. Nôch zakúsil Boží hnev, Abrahám bol spasený z viery a Dávid prejavil kajunosť. Preexistujúci Kristus pôsobil v celej Starej zmluve - vyjadroval sa ústami prorokov a žalmistu.

Výrazné svedectvo kristologickej interpretácie Starej zmluvy, v Lutherovej dobe obvyklej, možno nájsť v ilustráciách jeho Biblie. Jediné spodobenie narodenia Ježiša spomedzi stoviek devorytov nie je umiestnené v evanjeliách, kde by ho človek najskôr čakal, ale na titulnej strane Ezechiela. Pri takomto spôsobe výkladu Starej zmluvy sa Luther nemohol vyhnúť pokresťanšujúciim významovým odieňom. Z „milostivých skutkov Hospodina“ sa stala „milosť“, z „vysloboditeľa Izraela“ sa stal „Spasiteľ“ a „život“ bol preložený ako „večný život“. Práve preto mohol Bach považovať šestnásť žalm za Velkonočný hymnus.

Najvoľnejšie Luther prekladal Žalmy, lebo tam sa cítil dokonale doma. Boli záznamom duchovných zápasov, ktorými nepretžite prechádzal. Oblúbené slová svojho *Anfechtungen* nemohol vylúčiť. Tam, kde sa v deväťdesiatom žalme hovorí o „tajných hriechoch“, má Luther „nespoznané hriechy“. Mal na mysl svoje niekdajšie márne úsilie v kláštore vybaviť si každý prehrešok, aby ho mohol vyznať a dostať rozhrešenie. Alebo namiesto „Úč nás tak počítaj dni života, aby sme múdre srdcia získali“, Luther bez obalu uvádza „Úč nás tak uvažovať o smrti, aby sme boli múdri“.

Luther sa natoľko vžil do Žalmov, že ich vylepšil. V origináli sú prechody občas nesúvislé a význam nie je celkom jasný. Luther zjednodušoval a vyjasňoval. Keď prišiel k pasáž, ktorá vyjadruje jeho zápas pri nočných bdeniach, mohol ju pretlmočiť vlastnými slovami. Uvedne si jeho záver sedemdesiateho tretieho žalmu:

Moje srdce je skľúčené a telo mi chradne, že musím byť blázom a nevedomý, že musím byť ako zviera pred tebou. Ja sa ťa však stále budem pevné držať. Držiš ma svojou pravícou, vedieš ma svojou ľavou. Napokon ma ovenčíš počtou. Ak len to budem mať, nezatuším po zemi, ani po nebi. Keď mi hynie telo i duša, ty si nareky Bohom, útechou srdca a mojím údelom.

Biblia v tej podobe, akú jej dal svojim prekladom Luther, bola významnou výchovnou pomôckou. Očividne však jednako deti, ale i dospelí, ktorí boli takmer rovnako nevzdelaní, potrebovali viac.

Deťi mali získavať vedomosti v kostole, v škole a doma. Na tento účel sa museli najprv vyškoliť kňazi, učitelia a rodičia. Z toho pramenila Lutherova žiadosť, aby katolícke školy boli nahradené obecnými školami so systémom povinnej školskej dochádzky, pričom súčasťou vzdelávania by bolo aj náboženstvo. „Svätému písmu nemožno rozumieť bez jazykov“, tvrdil Luther, „a jazyky sa možno naučiť iba v škole. Ak rodičia nemôžu svoje deti uvoľniť na celý deň, nech ich pošlú do školy aspoň na časť dňa. Stavil by som sa, že v polovici Nemecka nie je v školách viac než štyritisíc žiakov. Rád by som vedel, odkiaľ naberieme o tri roky kňazov a učiteľov.“¹⁵

KATECHIZMY

Samotné vyškolenie kňazov, učiteľov a rodičov by však nepostačilo. Tí zasa potrebovali náboženskú literatúru, prispôsobenú deťom. Stredovek mohol máločo ponúknuť ako vzor, pretože katechizmy boli určené dospelým. Humanisti položili základy napríklad Erazmovými *Diablogmi*, a Čeští bratia mali knihu otázok pre deti. Materiálu však bolo tak poskromne, že reformácií možno bez preháňania pripísať vytvorenie prvého súboru náboženskej literatúry pre mládež. Luther bol natoľko zaneprázdnený, že sa pokúsil preniť túto úlohu na iných a oni sa do nej s chuťou pustili. Za sedem rokov, ktoré uplynuli medzi jeho návratom do Wittenbergu a vydáním jeho vlastných katechizmov, vyprodukovali jeho spolupracovníci materiál, ktorý v dnešnom vydaní tvorí päť hrubých zväzkov.

Väčšinou išlo o dosť zjednodušené texty. Zneli asi takto: „Si zlé dieťa. Zaslúžiš si byť naveky v pekle. Keďže však Boh potrestal namiesto teba svojho Syna Ježiša Krista, môže ti byť odpustené, ak budeš ctiť, milovať a poslúchať Boha.“ To ak Luther trápilo, pretože znova zavádzalo zásluhy človeka ako v systéme pokánia. Dokonca i Melancthon priľiš moralizoval, lebo jeho príručka bola kompiláciou mravoučných častí Novej zmluvy a mravných sentencií pohanských filozofov. Niektoré katechizmy stavali proti sebe vnútorné a vonkajšie slovo Svätého písma, a niektoré dokonca spiritualizova-

li sviatosti. Inak povedané, radikáli si privlastňovali katechetickú metódu. Najvyšší čas, aby sa Luther sám pustil do tejto úlohy!

V roku 1529 vydal dva katechizmy. Veľký katechizmus pre dospelých, s dlhšou časťou venovanou manželstvu, sotva vhodnou pre mládež a Malý katechizmus pre deti. Oba obsahovali päť bodov: Desiat Božích prikázaní ako základ hriechu, Viera všeobecná kresťanská ako proklamácia odpustenia, Otčenáš ako prijatie milosrdnenstva, a dve sviatosti - sviatosť svätého krstu a oltárna sviatosť ako prostriedky milosti.

Vo Veľkom katechizme je výklad pomerne obšírny a miestami polemický. Prikázanie uctievať iba Hospodina poskytlo príležitosť na kritiku katolíckeho kultu svätých, zatiaľ čo časti venované sviatostiam si vyžadovali vyvrátenie učenia radikálov. Malý katechizmus, zbavený akýchkoľvek polemických pasáží, je jedinečným potvrdením viery. V časti venovanej Kristovej smrti sa nezdôrazňuje substitúcia trestu, ale víťazstvo nad všetkými silami temnot.

Vertím v Ježiša Krista... ktorý si ma zadržal od zlorečenia človeka vykúpil, prítlačil a vyslobodil od všetkých hriechov, od večnej smrti a diabolskej moci nie zlatom ani striebrom, ale svojou svätou, predahou krvou a svojím nevinným umučením a smrťou, aby som jeho vlastný bol a v jeho kráľovstve pod ním žil a mu slúžil vo večnej spravodlivosti, nevinnosti a blaženosti, tak ako on ustal z mŕtvych, žije a kráľuje navždy. To je iste pravda.¹⁶

Luther vyhlásil, že by bol rád, keby sa zničili všetky jeho diela, okrem odpovede Erazmovi a Katechizmu. V predhovore k Veľkému katechizmu napísal:

... mnohí si myslia, že Katechizmus je jednoduché, ľahké učenie, ktoré si hneď po jednom prečítaní zapamätajú a hodia knihu do kúta...

Aj ja som doktor... a predsa sa učím Katechizmus ako dieťa a čítam si ho a hovorím od slova každé ráno

a keď mám čas, i Otčenáš, Desať Božích prikázaní, Verím v Boha, Žalmy atď. a ešte aj okrem toho denne čítam a študujem a predsa mi to nestačí, ako by som si prial... No títo jemu a prierbenci druhovia by po jednom prečítaní chceli byť korunovanými doktormi...

Peto prosím takého lenivého bruchá, týchto opovážlivých svätuškárov, aby sa pre Boha dali prehovoriť a uverili, že vôbec nie sú takí učení a vzdelaní doktor, za akých sa pokladajú...

Zaoberať sa Božím slovom, rozprávať a uvažovať o ňom veľmi účinne pomáha aj proti diablovi, sietu, telu a všetkým zlým myšlienkam. Toto je ozaistená svätená voda a znamenie, pred ktorým diabol uteká a ktorým ho možno zahnať."

Lutherovým zámerom bolo, aby sa Katechizmus používal nielen v kostole ako základ kázní, ale predovšetkým doma. Každý otec „by mal aspoň raz do týždňa povyspytovať a vyskúšať svoje deti a domácnosť".¹⁸ A keby sa deti články viery nenaučili, nemali dostať jesť, keby sa ich odmietať naučiť služobníctvo, malo byť pustené.

Katechizmy oživovali pútavé drevoryty epizód z Biblie, vhodné ku každej časti. Verím v Boha Otca všemohúceho si prirodzene žiadalo vyjaviť zo stvorenia sveta. Posväť sa meno Tvoje bolo ilustrované scénou kázania. Na drevoryte k slovám Pamätaj na sviatočný deň bola znázornená skupinka zbožných ľudí v kostole, zatiaľ čo vonku muž zbieral drevo. Luther však, mimochodom, nebol tvrdým zástancom svätiení nedele, a tieto obrázky nevyberal on. Nadmieru zdržanlivý je drevoryt, sprevádzajúci šieste prikázanie. Davida s harfou zvädza pohľad na Bat-Sebu, ktorej umývajú nohy.

Luther navrhoval, aby sa na záver hodiny katechizmu spievali žalmy alebo nábožné piesne.¹⁹

OTČE NÁŠ

POSVÄŤ SA MENO TVOJE

PAMÄTAJ NA DEŇ SVIATOČNÉHO
ODPOČINKU

NEPOŽIADAJ ŽENU SVOJHO
BLÍŽNEHO

LITURGIA

Ďalšie významné Lutherove príspevky sa týkajú oblasti verejných bohoslužieb, ktoré upravil najprv v záujme čistoty a neskôr z hľadiska toho, že mali byť prostriedkom poučenia. Kým bol ešte na Wartburgu, začal si uvedomovať naliehavosť potreby zmeniť liturgiu a schvaľoval počiatkové Karlstadtove snahy. On sám však bol v takýchto záležitostiach veľmi konzervatívny a želal si, aby sa milovaná omša zmenila čo najmenej. Hlavným bodom bolo, aby sa vyúčili akýkoľvek nárok na ľudské zásluhy. Luther sa v roku 1523 podujal uskutočniť minimálne úpravy podstatné z hľadiska evanjelického učenia. Jeho *Formula Missae* bola v latinčine. Omšový kánon sa vytratil, pretože bol tou časťou, kde sa spomínala obeta. Luther obnovil dôraz ranej kresťanskej cirkvi na Večeru Pánovu ako akt vzdávania vďaky Bohu a akt spoločenstva skrze Krista s Bohom a navzájom. Táto prvá evanjelická omša bola výlučne aktom bohoslužby, v ktorom sa praví kresťania oddávali velebeniu Boha a modlitbe a boli posilňovaní na duši.

Luther však rýchlo rozpoznal, že mnohí členovia kongregácie sa nedokážu zapojiť do bohoslužby bez vysvetlenia. Cirkv zahŕňala celú komunitu a do kongregácie patrili meštania z Wittenbergu aj sediaci z okolitých obcí. Do akej miery títo sediaci rozumeli jeho úprave latinskej omše? Samozrejme, všimli si zmeny, ktoré sa týkali toho, že sa im podávalo aj víno, nielen chlieb, a to, že sa z obradu vypustili niektoré neverbálne časti. No keďže sa stále celá omša slúžila v cudzom jazyku, sotva si mohli uvedomiť, že idea obety sa z obradu vytrátila. Preto bolo potrebné, aby sa omša konala v nemečine. Niektorí si to uvedomili skôr než Luther. Müntzer pripravil nemeckú omšu, ktorá sa Lutherovi pozdávala dovedy, kým sa nedozvedel, že je Müntzerova. Luther postupne prišiel k záveru, že na úpravu sa musí púšťať sám. V roku 1526 zaviedol nemeckú omšu.

Všetko bolo v nemečine, okrem gréckeho refrénu „Kyrie eleison“. Zmeny sa nedotkli základnej štruktúry. A keď v roku 1536 prišiel na návštevu istý Švajčiar, navyknutý na jednoduchšie bohoslužby, zda-

lo sa mu, že luteráni si zachovali mnohé prvky rímskej cirkvi: pokľaknutia, ornáty, otáčanie sa k oltáru alebo publiku, pult a kazateľnica na opačných stranách. Do roku 1542 sa dokonca zachovávalo aj pozdvíhanie chleba a vína. Luther všetky takéto veci nepovažoval za dôležité. Nenahradil starý formalizmus novým a v liturgických záležitostiach pripúšťal značnú voľnosť a variácie. Hlavnou vecou bolo, že z nemeckej aj latinskej verzie sa vytratil omšový kánon. Nahradilo ho prosté nabádanie na prijatie sviatosti. No celkovo sa ráz omše zmenil v dvoch ohľadoch: väčšmi sa opierať o Bibliu a mala poučnejší charakter. Odstránením omšového kánonu nadobudli významnejšie postavenie evanjeliá a epištoly. Úvodné obrady sa konali po nemecky, kázeň zaberala širší priestor a sprievodné slovo bolo neraz rovnako dlhé ako kázeň. Kostol sa tak stal nielen domom modlitieb a chval, ale aj posluchárňou.

HUDBA

Najďalekosiahlejšie zmeny v liturgii sa týkali hudby, a to v troch bodoch: v nápevoch, intonovaných knázom, v choráloch splevaných cirkevným speváckym zborom a v hymnoch spievaných zhromaždením veriacich. Luther sa rozhodol prepracovať všetky tri. Celú vec mohol aspoň usmerňovať a inšpirovať, keď už nie priamo realizovať, lebo vedel hrať na lutnu a spievať, hoci nepovažoval sám seba za šikovného skladateľa. Súčasní odborníci sa nezhodujú v odpovedi na otázku, do akej miery sa sám Luther zaslúžil o hudobnú úpravu svojich piesní. Zvyčajne sa za jeho dielo považuje desať piesní. Istotne vedel, ako skladať jednoduche melódie, ako ich harmonizovať a aranžovať. Predovšetkým však dokázal inšpirovať, pretože bol veľkým nadšencom hudby. Povedal:

Hudba je čistým a užasným darom Božím, ktorý ma často prebudil a pripel k radosť z kázania. Svätého Augustína trápili výčitky svedomia, keďkoľvek sa prichytil pri potešení z hudby, ktorú považoval za hriešnu. Bol to vynikajúci duch a keby dnes žil, sľahasil by s nami. Neznášam tých bláznov, čo pohŕ-

dajú hudbou, lebo hudba je dar Boží. Hudba zahŕňa diavla a roznesá ľudí. Zabúdajú pri nej na všetok hnev, necúnosť, nafiťnosť a podobne. Hudbu kladem na najvyššie miesto hneď po teológii a patrí jej najvyššia úcta. Nevymanil by som to málo, čo viem z hudby, za nič veľkolepé. Skusenosť potvrdzuje, že iba hudba, hneď po Božom slove, si zasluhuje, aby sme ju velebili ako učiteľku a vychovávateľku citov ľudskej duše. Viem, že diablom znie hudba odporne a neznesiteľne. Duša mi vyvierá a prekypuje, keď počujem hudbu, ktorá ma tak často oblažila a zachránila pred hroznými súženiami.²⁰

Azda fakt, že Dürer bol starý a Luther mladý, keď sa obaja chopili reformy, môže do istej miery objasniť, prečo v nemeckom luteránske výtvorné umenie ustúpilo pred hudobným vyjadrením viery.

Prvou melodickou časťou liturgie, ktorá sa mala reformovať, bola tá, ktorú intonoval kňaz, zahŕňajúca epistoľu a evanjeliá. Keďže Luther si tak veľmi prial, aby bolo každé slovo Svätého písma zreteľne počuť a aby sa mu dalo rozumieť, možno si položiť otázku, prečo neodstránil hudbu úplne a nedal prednosť obyčajnému čítaniu. Príčína spočívala v konštrukcii chrámu, v ktorej sa lepšie širilo spievanie, a nie hovorené slovo. Luther však na zvýraznenie významu využíval každý prostriedok. Napríklad chcel, aby na jednu slabiku textu pripadal iba jeden tón melódie. Organová spievodná hudba nemala prehlušiť slová a počas bohoslužby sa organ používal len antifonicky. Texty jednotlivých evanjelií sa nemali zjednocovať a posledné slová Krista na kríži sa nemali podávať ako zmes náznamov všetkých štyroch evanjelistov. Evanjelická tradícia vysvetľuje, prečo Bach skomponoval *Matúšove pašie*. Význam textu sa mal ďalej zdôrazniť dramatickým podfarbením. Gregoriánske nápěvy na text epistoľ a evanjelií boli monotónne, s výnimkou znižovania hlasu na konci. Luther zaviedol rozdielne registre pre rozprávanie evanjelistu, pre Kristove slová a pre slová apoštolov. Stredný register posadil vysoko, pretože jeho hlas bol tenor, vysvetľoval však, že on predkladá len návrh a každý kňaz celebrujúci omšu si má transponovať melódiu tak, aby pri spievaní liturgie vyhovovala jeho

vlastnému hlasovému rozpätiu. Takisto sa mali obmieňať módy: šiesty sa mal použiť pre evanjelium, pretože Kristus bol plný radosti, a ôsmy pre epistoľu, lebo Pavol bol zádušnejší. Táto terminológia si vyžaduje pár slov na vysvetlenie. Dnes máme množstvo tónin, ale iba dve stupnice (módy), durová a molová. Intervaly vo všetkých tóninách sú také ako v C-dur a a-mol a pri transpozíciách sa zachovávajú pomocou posuviek. V šestnástom storočí sa používalo osem módov (stupníc) s rozdielnym intervalovým usporiadaním, ktoré sa tvorili od základných tónov v rámci oktávy a stúpali bez posuviek. Pozornosť, ktorú Luther vo všetkých spomenutých ohľadoch venoval hudobnému pozadiu pre text Svätého písma v marterčine pripravila cestu oratóriám.

Zo správy jeho spolupracovníka Walthera môžeme vidieť, do akej miery mu v jeho úlohe pomáhali iní. Walthers napísal:

Keď chcel Luther pred štyridsiatimi rokmi pripraviť svoju nemeckú omšu, požiadal kurfirsta Sasku a vojvodu Jána, aby sme ja a Konrád Rupff boli povolani do Wittenbergu, kde by s nami mohol diskutovať o hudbe a o povahe ôsmich gregoriánskych žalmozcových módov. Pripravoval nápěvy na epistoľu a evanjeliá, a takisto na Kristove slová o chlebe a víne ako o jeho tele a krvi. Spieval mi ich a chcel odo mňa, aby som povedal, čo si myslím o jeho výkone. V tom čase ma zážal vo Wittenbergu tri týždne; rozprávali sme sa o tom, akým spôsobom by sa dali vhodne zhudobniť epistoľy a evanjeliá. Strávil som s ním nejdnu príjemnú hodinku pri spoločnom speve a často sa mi zdalo, že ho spievanie nedokáže unaviť, ba že ho nikdy nemôže mať dosť. A navyše, vždy bol schopný výčerne diskutovať o hudbe.²¹

Druhým prvkom, ktorý bolo treba upraviť, bol chorál pre cirkevný spevácky zbor. Tu mohol Luther vychádzať z bohatého podkladu holandskej mnohohlasnej cirkevnej hudby, ktorú nadovšetko obdivoval. Jej základ tvorila melódia prevzatá z gregoriánskeho chorálu a okolo nej sa v kontrapunkte vinuli tri, štyri alebo viac hlasov s podrobne prepracovanými melodickými ozdobami. Sám Luther

v predhovore k hudobnému dieľu z roku 1538 zhrnul do jednej pasáže všetky svoje chvály na hudbu, spolu s najvýstižnejším opisom holandského mnohohlasného chorálu, aký bol kedy napísaný:

Všetkým milovníkom slobodného umenia hudby želá Dr. Martin Luther pokoj a milosť od Boha Otca a nášho Pána Ježiša Krista. Z celého srdca chcem veľmi prevrácať Boží dar, ktorý máme v ušľachtilom umení hudby, ale neviem ani, kde začať alebo skončiť. Niet na svete ničoho, čo by nemalo jej tóny. Ešte aj neviditeľný vzduch spieva, keď ho šviháme palicou. Zvieratá a vtáky majú ešte úžasnejšie piesne. Dávid, sám hudobník, sa s úžasom a radosťou vyjadril o úťacom speve. Čo mám potom povedať o ľudskom hlase, ktorému sa nič vyrovná? Pohanskí mudrci sa márne usilovali vysvetliť, ako môže ľudský jazyk rečou a piesňou, plačom a smiechom, vyjadriť myšlienky duše. Hudbu máme veľmi hneď po Božom slove, lebo ona hýbe všetkými citmi. Nie je na svete nič mocnejšie, čo by dokázalo roznesť smutného, rozžialiť veselého, povzbudiť sklúčeného, obmäkčiť samolibého, skrotiť bujareho, alebo utíšiť pomstychtivého. Sám Duch Svätý zložil hudbe poklonu, keď zaznamenal, že Saulov zlý duch bol vyhnaný, keď Dávid hral na svoju harfu. Svätí otcovia si želali, aby hudba naučily prebývať v cirkvi. Práve preto je tak veľa piesní a žalnôv. Tohto prevládneho daru sa dostalo len ľuďom, aby im pripomínal, že sú stvorení na velebenie a chválu Pána. Keď sa prirodzená hudba umelecky upraví a prednesie, vtedy človek začína s údivom vnímať veľkolepú a dokonalú Božiu múdrosť v jeho úžasnom hudobnom diele, kde jeden človek spieva jednoduchý hlas a okolo neho znejú ďalšie tri, štyri alebo päť ďalších hlasov, ktoré sa vznášajú, vynárajú a poskakujú koločkola, skvostne obohacujú jednoduchý hlas ako v nebeskej štvorhlke s priateľskými úklonmi, objatiami a veselým pohojďovaním partnerov. Ten, komu to neprpadá ako nevyšľomný zázrak Hospodina, je naozaj hlupák a nezaujíma sa, aby ho považovali za človeka.²²

Neposlednou zásluhou hudby je podľa Luthera to, že nevyvoláva sváry. Nikdy nevedol spor pre hudbu.²³ Veľkolepé mnohohlasné chorály z Holandska boli katolícke, zato ich však Luther neprestal milovať a čerpať z nich. A okrem toho, keď sa vojvodovia Bavorska stali jeho úhlavnými nepriateľmi, a preto adresáťov svojich listov na ich území mohol vystaviť nebezpečenstvu, predsa sa odvážal napísať bavorskému skladateľovi Senfllovi: „Moja láska k hudbe mi dáva aj nádej, že môj list vás nijako neohrozí, lebo azda ani medzi Turkami sa nenájde nikto, kto by odsudzoval človeka, ktorý miluje umenie a chváli umelca. Tak či onak, chválim vašich bavorských vojvodov, aj keď oni ma nemajú v láske, a čím si ich nad všetkými ostatnými, pretože pestujú a majú v úcte hudbu.“²⁴ Erasmus sa snažil udržať politickú jednotnosť Európy, Lutherovi sa ju podarilo zachovať v hudbe.

Mnohohlasný chorál si vyžadoval spevácky zbor. Luther sa neúnavne usiloval zachovať existenciu vycvičeného speváckeho zboru. Do Wittenbergu priviedli Juraja Rhawa, kantora vojvodu Juraja a dirigenta dvanásťhlasného spevu na Lipskej dišpute, aby slúžil ako kantor dvorského speváckeho zboru a zároveň zboru v kostole. Spevácke zbory, ktoré vydržovali nemecké kniežatá, si zaslúžia zmienku, pretože boli zásobárňou súborov vyskolených spevákov. Luthera veľmi zarmútilo, keď Ján Fridrich v rámci šetrenia prestal podporovať spevácky zbor, dovtedy dlho udržiavaný vďaka štedrosti Fridricha Múdreho. Ako náhrada začali vznikáť spevácke zbory v mestách a predovšetkým deti v školách prechádzali dôkladnou prípravou.

Posledná a najväčšia reforma sa týkala spoločného spevu veriacich. V stredoveku sa liturgia takmer úplne obmedzovala na kňaza slúžiaceho omšu a spevácky zbor. Zhromaždení veriaci sa pripájali len niekoľkými odpoveďami v materčine. Luther tento prvok natoľko rozvinul, že ho možno považovať za otca spoločného spevu veriacich. Práve v tomto bode nadobudla jeho doktrína o kňazstve všetkých veriacich najkonkrétnejšiu podobu. V tejto oblasti, ako v inej, bolo luteránstvo dokonale demokratické. Všetok ľud spie-

val. Niektoré časti liturgie sa zmenili na cirkevné piesne: *Credo* a *Sanctus*. Zhromaždenie nespievalo „verím“, ale „veríme v jedného Boha“. Zhromaždení veriaci spievali o tom, ako prorok Izaiáš videl Pána sedieť na vysokom a vyvýšenom tróne a počul, ako serafíni prevolávali: Svätý, svätý, svätý...

SPEVNÍK

V roku 1524 Luther vydal spevník s dvadsiatimi tromi piesňami. Bol autorom ich textov a sčasti možno aj hudby. Dvanásť z nich bolo voľnými variáciami na latinské cirkevné piesne. Šesť piesní bolo zveršovanými žalmami. Jeho vlastná skúsenosť mučivej úzkosti a vyslobodenia mu umožnila také voľné stvárnenie, že žalmom dodal veľmi osobnú atmosféru. Z výrazu „z hlbín“ (*de profundis*) v stotridsiatom žalme sa stal výraz „v najzúfalejšej potrebe“ (*Aus tiefer Not*). Lutherov náboženský charakter je azda najhutnejšie vyjadrený v bojovom hymne *Hrad prepevný*, ktorý sa objavil až v neskoršom spevníku. Jeho slová i hudba sú dielom samotného Luthera. Tento hymnus sa opiera o latinskú verziu (Vulgátu) prekladu štyridsiateho šiesteho žalmu, pretože Luther pri svojich osobných modlitbách naďalej používal latinčinu, na ktorej vyrástol. Zatiaľ čo v hebrejčine sa začína tento žalm slovami „Boh je naše útočisko“, v latinčine slovami „Náš Boh je útočisko“. Podobne aj Luther má na začiatku „Hrad prepevný je Pán Boh náš“. Hoci je štyridsiaty šiesty žalm východiskový, narába s ním s krajinou voľnosťou a prekváva ho početnými reminiscenciami na Pavlove listy a Apokalypsu. Silné drsné slová zhudobnené do majestátnych tónov, sa zoraďujú do nebeských šíkov pripravených do boja. Hymnus ku koncu klesá pod náporom vysokých prehlňujúcich tónov kozmického konfliktu, keď Boh, Pán mocností neútošne bije knieža temnoty, aby tak pomstil umučených svätcov.

Lutherov ľud sa naučil spievať. Počas týždňa mal povinne navštevovať celý cirkevný zbor a po hodine katechizmu sa malo spievať doma v rodine.²⁶ Istý jezuita vyhlásil, že „Lutherove piesne zahubili

viac duší než jeho kázne“.²⁶ Nasledujúci výňatok z mestskej kroniky Magdeburgu odhaluje, akým spôsobom sa tieto piesne dostávali k ľuďom:

V deň svätého Jána medzi Veľkou nocou a sviatodušnými sviatkami prešiel mestskou bránou k pamätníku cisára Otta starec, tkáč, a tam núkal na predaj piesne, pričom ich ľuďom spieval. Starosta, vracajúci sa z rannej omše, vidiac, že sa tam zberá ľudia, spýtal sa jedného zo svojich služob, čo sa deje. „Je tam nejaký starý darebák,“ odpovedal sluha, „ktorý spieva a predáva piesne toho kacíra Luthera.“ Starosta ho dal zatknúť a uvrhnúť do žalára. No príhovorní sa zaňho dvesto občanov mesta, a tak ho prepustili.“²⁷

Medzi piesňami, ktoré tento muž vyspevoval na uliciach Magdeburgu, bola Lutherova *Aus tiefer Not*:

*Z hlbokosti k Tebe volám,
čuj, Bože, smutný môj hlas,
prej sluchu úprimným slovám,
skloň sa ku mne, pomôž účas;
veď ak vidíš len neresť,
previnenia, neprávosť,
kto pred Tebou obstoť?*

*Ty však zo svojej milosti
previnenia odpúšťaš,
bez našich zásluh, hodností
kajúcim milosť dáváš.
Človek nemá sa čím chváliť,
lež v pokore a bázni žiť,
prosiť o zmiľovanie.*

*Len ku Tebe sa utekam
a nie k svojim zásluhám,*

MARTIN LUTHER – ŽIVOTOPIS

*v úzkosti len Teba hľadám,
na Tvoju pomoc čakám.
Písmo sväté svedčí o tom,
že si milostivým Otcom,
chcem naučdy zostať s Tebou.²⁸*

Poznámky

- 1 TR, 2771A
- 2 BR, 492
- 3 Reu, Bible, 169, 187
- 4 BR, 556
- 5 XXX, 2, 632-33
- 6 POROVN. SCHMIDT
- 7 GRISAR, I. STUDIJEN, III; SCHMANN, WA, Bibel, II, 625
- 8 XXX, 2, 632-33
- 9 EA, LXIII, 115
- 10 TR, 3292A
- 11 VIII, 561
- 12 POROVN. FULLERTON
- 13 XXX, 2, 637
- 14 Bibel, VII, AD LOC.
- 15 XXX, 2, 550
- 16 SYMBOLICKÉ KNIEHY EVANGELICKEJ CIRKVI AUGSBURSKÉHO VYZNANIA, TRANOSCUS, LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ 1992, s. 189.
- 17 SYMBOLICKÉ KNIEHY EVANGELICKEJ CIRKVI AUGSBURSKÉHO VYZNANIA, TRANOSCUS, LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ 1992, s. 199.
- 18 SYMBOLICKÉ KNIEHY EVANGELICKEJ CIRKVI AUGSBURSKÉHO VYZNANIA, TRANOSCUS, LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ 1992, s. 201.
- 19 XXX, 2, 132
- 20 TR, 4441, 7034, 968; OP. LAT., VII, 591, 554; BR, 1727
- 21 BUZSN, MUSIC Q, 9596
- 22 I, 368-73
- 23 TR, 1500, 2362
- 24 BR, 1727
- 25 BD, I, 359-40
- 26 BUZSN, MUS. HERITAGE, 116
- 27 KOEHLER, „LUTHERHUM“ SVRG, LI, 43
- 28 EVANGELICKÉ SPEVNÍK, TRANOSCUS, LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ 1995, s. 301-2.